

911.375.227

Матијевић Драгана*

РЕЦЕНТНИ РАЗВОЈ СЕОСКИХ НАСЕЉА У СЕВЕРНОМ ДЕЛУ БЕОГРАДСКОГ ПЕРИУРБАНОГ ПРОСТОРА

Абстракт: Рубни делови урбаних регија окупирају све већу пажњу савремених урбано-географских истраживања. Тежиште проучавања у овом раду представљају рурална насеља периурбаног простора, са аспекта њихових демографских и функционалних преображаја. Један од научних циљева је да се помоћу популационих и демо-социјалних индикатора укаже на продор и ширење урбане транзиције из приградске (периурбане) у руралну зону, а тиме и ширење (београдске) урбане регије. Први део рада односи се на дефиницију рурално-урбаног појаса као комплексног физичког простора који подразумева комплементарност социјалних, економских и просторних елемената. У другом делу рада ће се конкретно на примеру сеоских насеља у северном (војвођанском) делу београдског метрополитена указати на демо-функционалне индикаторе рецентне урбане транзиције. Транзиција периурбаног простора може се просторно одразити на промене коришћења земљишта, као нпр. трансформација у приградско пољопривредно подручје. У раду ће се применити методолошки поступци којим ће се испитати ниво урбаног и функционалног развоја поменутих руралних насеља периурбаног простора. Добијени резултати ће указати да ли се група изучаваних сеоских насеља демо-функционално уклапа у београдску урбану регију.

Кључне речи: субурбанизација, рурална насеља, урбана транзиција.

Детерминисање периурбаног простора

Близина великог града несумњиво је покретач великих трансформација. Свако насеље које егзистује у његовој близини подлеже његовим утицајима, а простор између града и села простор је интензивних интеракција и трансформација. Деловање града на околини простор издвојио је појасеве који су се издиференцирали у зависности од близине централног насеља. Тако се појасеви унутар периурбије међусобно разликују према степену развијености функционалних веза, карактеру промена професионалних структура становништва, интензитету дневних миграција, степену трансформације аграрног земљишта, итд. Простор у којем нема урбаних утицаја, или су они у обиму који не нарушава аграрни пејсаж нити аграрну функцију, у научној терминологији је познат као

---

* Истраживач – приправник, Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Буре Јакшића 9, Београд; e-mail: GIJCSANU@eunet.yu

рурални континуум. То није статичан простор јер пенетрацијом урбаних елемената „урбано ткиво буја, шири се, и нагриза остатке аграрног живота” (Lefevr, 1974). Под урбаним утицајима аграрни појас се обликује, добија хетерогену просторну структуру и модификује се у *рурално-урбани континуум*. То је „осетљив простор” о коме су урбани географи заснивали бројне теоретске поставке. Према британским теоретичарима Lewis и Maund (1976), рурално-урбани континуум представља транзициону зону која није изричито руралне нити урбане функције. Зона транзиције, или прелазна зона описана је као окружење у коме су утицаји града економски и социјално најутицајнији. Thomas (1978) сматра да рурално-урбани континуум представља простор у коме пољопривреда има слабу такмичарску позицију и где се пољопривредне површине постепено фрагментују у урбано засновану намену. Пољопривредне територије посебно оне које су уској вези са важним саобраћајним коридорима, ширењем урбаних утицаја постају прелазни простор који се у географској литератури детерминише као „рурално-урбани континуум”, „рурално-урбани појас” или „рурално-урбани прстен”. Енглески урбани географ Thomas D. (1978) посебну пажњу је посветио детерминисању рурално-урбаног појаса, који је из географске литературе извео следеће термине: “limited fringe”, “extended fringe” (McKain, Burnight, 1953), “suburban fringe zone”, “outlying adjacent zone” (Reinemann, 1960), “inner and outer fringe areas” (Wissink, 1962), “rural non-farm”, “rural farm” (Duncan, Reiss, 1956), “true fringe”, “partial fringe”, “adjacent rural townships” (Myers, Beegle, 1947). У сваком случају, сваки од ових термина означава утицај града на околину и просторне промене које град носи са собом.

Продор неаграрних функција у сеоска насеља просторно се одражава на промене у коришћењу пољопривредног земљишта. До скоро чисто пољопривредно земљиште које је имало једнообразну намену, дисперзним утицајима урбанизације мења првобитну функцију. У рурално-урбаном простору преплићу се елементи урбаног искоришћавања земљишта са руралним, а карактеришу га мањи поседи, интензивна аграрна производња, дневне миграције, мања густина насељености и брза изградња стамбених објеката (Вреск, 1990).

Рурално-урбани појас је комплексан физички простор којег је тешко дефинисати и просторно одредити јер имплицира комплементарност социјалних, економских и просторних елемената. Од индикатора којим се одређује његово простирање најчешће се користи удео урбаног и пољопривредног становништва, структура активног становништва, начин искоришћавања земљишта, дневне миграције становништва итд.

Енглески урбани географ Carter (1995) издваја три аспекта у проучавању рурално-урбаног појаса:

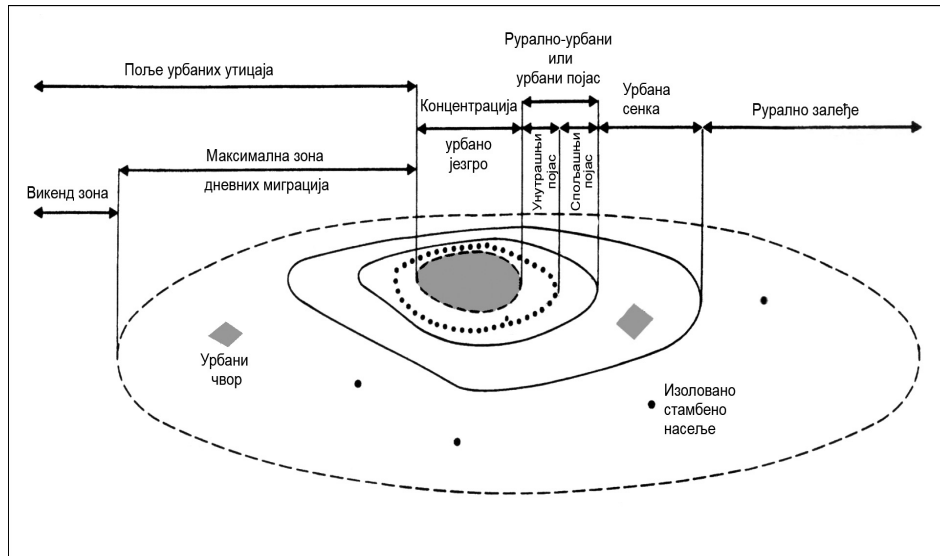
- 1) Појас као специфични физички простор градске регије који је препознатљив по специфичном искоришћавању земљишта.
- 2) Значење простора где урбанизација повређује рурални простор и где се јављају конфликти у начинима између урбаног и руралног начина живота.
- 3) Утицај урбане експанзије на пољопривредно земљиште.

Исти аутор наводи да сва три аспекта представљају примере просторне транзиције који се манифестују кроз три прелазне зоне:

1. Унутрашња зона која је најближа градској агломерацији има најинтензивније урбано орјентисане просторне трансформације.
2. Спољашњи прстен у основи је са руралним обележјима простора у којем тек започиње инфилтрација урбаних елемената.
3. „Урбана сенка” је простор иза спољашњег прстена у коме се спорадично појављују ретки примери неаграрних елемената и неаграрног становништва представљених кроз примере дневних миграната према граду.

Рурално-урбани континум могу карактерисати следећи процеси: 1. дисекономичност у развоју окружења и града 2. варијабилност и нестабилност у просторном концепту коришћења земљишта 3. преовладавање јевтиног становања 4. смањивање пољопривредних површина и 5. честе промене у структури намене површина (Стаменковић, Бачевић, 1992).

Нестабилност у коришћењу земљишта подразумева различите шпекулације којим земљиште често мења своју намену. Извесно је да пољопривредно земљиште које је једном променило намену и прешло у грађевинско, не враћа се у првобитан аграрни облик коришћења. Инфилтрирање урбаних елемената у рурални простор углавном означава и напуштање пољопривредне земље. Она се распарчава, уситњава и конверзује најчешће у стамбене (викенд), производне или пословне парцеле. То може бити брз процес јер се земљиште лако капитализује и омогућава различито коришћење. То је основни узрок хетерогене просторне структуре у градском окружењу. Генерално, прелазни рурално-урбани појас представља транзициону зону једног града, а саме трансформације у промени коришћења земљишта корисна су појава „која може утицати на ревитализацију сеоског подручја, и у знатној мери допринети разноликости и биодиверзитету руралних предела” (Ђорђевић, 1999).

Скица 1. Форма регионалног града према Брајанту (Carter, 1995)

Динамика развоја руралних насеља у северном делу београдског периурбаног простора

Тежиште савремених проучавања градских регија фокусирано је на урбано-географске преображаје његових рубних делова и просторно-функционални домет урбаних система. Тако ће се у овом раду просторно-функционално ширење главног града Србије фокусирати на поједина рурална насеља београдског периурбаног простора и његових демо-функционалних преображаја. Сеоска насеља јужне приградске зоне Београда географски су темељно проучена¹, зато ће се у раду третирати група руралних насеља која не улазе у административни, али улазе у његов функционални домен, те су последњих година на мети крупних насеобинских трансформација.

Становништво је „осетљива” географска категорија која најбрже реагује на деловање друштвено-економских процеса. Зато су демографски

¹ Рибар, Цаврић, Љешевић (1993): Просторни развој сеоских насеља у јужној приградској зони Београда и процес њиховог уклапања у урбану београдску регију, Зборник радова бр. XLI, Географског факултета, Београд, 1993. године.

индикатори врло експлицитан инструмент у изучавању просторно-функционалних трансформација сваког простора. Демографска кретања односно квалитативне промене становништва, углавном се јављају у иницијалној фази урбане транзиције, које даље „инфицирају” остале видове трансформација: функционалне, физиономске, морфолошке, просторне, итд.

Преструктурирање активног становништва у неаграрне делатности, дневне миграције радника и ученика, промене коришћења пољопривредног земљишта, процеси су у којим сеоска насеља све више губе рурални идентитет. Савремени демографски, функционални и просторни развој сеоских насеља у блиској је вези са њиховим географским положајем, саобраћајном повезаношћу и близином већих центара.

Примарно полазиште у раду је рецентни урбани развој београдске агломерације која шири поље утицаја у зону руралних насеља (рурални континум). Да би се ова хипотеза „оправдала” узет је у обзир демо-економски индикатор: удео активног становништва у примарним делатностима. Компаративном методом извршена је анализа учешћа активног становништва у примарним делатностима у сеоским насељима која припадају сремском делу „београдског гравитационог мезоподручја” (Букуров, 1970)². Анализом удела запослених у примарним делатностима у сеоским насељима Срема, закључено је да са повећањем дистанце од Београда, број запослених у примарним делатностима је у порасту. Сеоска насеља општине Стара Пазова (посебно Белегиш, Војка и Крњењевци), која се административно граниче са београдском агломерацијом улазе у групу мешовитих насеља, са учешћем радника у примарним делатностима са мање од 50%. Ова група сеоских насеља може представљати прелазну зону између градских и приградских насеља с једне стране, и чисто аграрних са друге стране, чије је учешће запослених у примарним делатностима више од 50%. У општини Стара Пазова нема ни једног села са преко 50% активних у примарним делатностима, док у селима суседних општина (Пећинци и Инђија) већи је број села чији удео активних у примарним делатностима преко 50%³. Узрок овакве дистрибуције

---

² Према Букуров Б. (1970) београдском гравитационом мезоподручју припадају општине Стара Пазова, Пећинци и Инђија, од којих свака образује локално гравитационо микроподручје.

³ У општини Инђија села са преко 50% запослених у примарним делатностима: Марадик, Нови Карловци, Нови Сланкамен, Сланкаменачки виногради. У општини Пећинци: Брестач, Обреж, Попиници, Прхово, Сибач, Сремски

становништва који обављају примарне делатности јесте близина Београда која је подстакла дневну мобилност активног становништва ових села. Не треба занемарити и привредну транзицију која је из периурбане (Нова и Стара Пазова), продрла и у руралну зону општине Стара Пазова (Војка, Белегиш, Крњешевци). Наиме, према Грчићу (1993) на излазним пунктовима из Београда и атрактивним саобраћајним правцима, налазе се „амортизерски центри” који ублажавају механички прилив становништва, али могу бити и центри растерећења индустрије Београда.

Продор неаграрних делатности релевантан је фактор функционалног преображаја села. Погодан положај ових села у односу на центре запошљавања и добра саобраћајна повезаност, утицала је да се добар део активног становништва определи на свакодневно путовање до радног места. То је важна чињеница која је допринела да се село одржи, заустави трајно иселјивање у градске центре, али исто тако да и село постане активан члан географске средине који привређује и акумулира вредности. У просторно-функционалној структури периурбаног простора, Илић (1970) је сеоска насеља захваћена урбанизацијом и тржишном привредом, уврстио у приградско пољопривредно подручје или подручје сталних трговинских додира.

У даљем истраживању сеоских насеља периурбаног простора Београда, у разматрање су узета села северног дела београдског метрополитена, која такође не улазе у његово административно подручје. То су заправо насеља која се интегришу у функционално метрополитанско подручје главног града, које је у Преднацрту генералног урбанистичког плана Београда 2021. године (2001) дефинисан као београдски „макрорегион”. Ова урбанистичка студија дефинише макрорегион као „шире подручје у коме су регистроване узајамне функционалне везе мањих градова из околине са самим Београдом, градом – матицом” (ПГУПБ, 2001).

Административно периурбано подручје Београда обухвата делове општина Земун, Вождовац, Палилула и Чукарица, и интегрише 26 насеља у којима је 2002. године живело 155.000 становника. Комплексна урбано – географска истраживања требало би да потврде да ли би метрополитанском подручју Београда, поред 16 општина административног подручја могле да се придруже у интересно функционалном погледу следеће општине: у банатском делу Панчево, у сремском – Стара Пазова, Инђија, Пећинци и

Михаљевци, Суботиште. У општини Рума: Буђановци, Грабовци, Добринци, Доњи Петровци, Краљевци, Мали Радинци, Павловци, Стејановци.

Рума, у колубарском – Уб, а у шумадијском делу Смедеревска Паланка и Смедерево (Тошић и др, 2004).

Сеоска насеља обухваћена у овом раду припадају војвођанским општинама које су укључене у београдски макрорегион (општине Стара Пазова и Панчево), које су просторно-функционално комплементарне са београдским административним подручјем. Обе општине представљају локалне урбане системе различог хијерархијског нивоа. Стара Пазова због неразвијених унутрашњих функција јаче је просторно-функционално интегрисана са београдским урбаним системом, за разлику од панчевачког урбаног система који захваљујући развијеним унутрашњим функцијама и већем функционалном капацитету има развијену функцију рада, па је и локално становништво више упућено на Панчево као централно насеље. У овом делу периурбаног простора Београда према демографским, функционалним физиономским критеријумима издиференцирала су се приградска насеља од сеоских. Тако у географској литератури посебно се третирају приградска насеља Јабука, Старчево и Качарево (панчевачке општине) и Стари и Нови Бановци и Нова Пазова (старопазовачке општине) у односу на рурална насеља ових општина.

Један од научних циљева у овом раду јесте да се помоћу популационих и демо-социјалних показатеља укаже на продор и ширење урбане транзиције из приградске (периурбане) у руралну зону, а тиме и ширење београдске урбане регије. Приградска насеља била су жаришта секундарне урбанизације током седамдесетих и осамдесетих година XX века. Њих је карактерисао експанзиван раст популације праћен механичким приливом, интензивним дневним миграцијама и монофункционални (углавном резидијални) насеобински развој. Зона приградских насеља данас је захваћена терцијарном фазом урбанизације коју карактерише прерасподела активног становништва из секундарних у услужно-терцијарне делатности.

Урбана транзиција се у руралној зони манифестује кроз трансфер активног становништва (деаграризацију) из аграрних у неаграрне делатности, али и кроз урбане, морфолошке и функционалне трансформације у насељима. У периоду између два последња пописа (1991-2002) забележено је опадање удела запослених у примарним делатностима у свим насељима, с највећом разликом у насељу Глогоњ панчевачке општине где је процес деаграризације у поменутом периоду био најбржи (табела 1). Истина, тај процес није истог интензитета какав је био у другој половини XX века. Међутим, оно што карактерише трансфер запослених из аграрних у неаграрне делатности на самом почетку XXI века, јесте приватизација и

имовинско-правни односи којим су некадашња друштвена пољопривредна добра прешла у руке приватних предузећа. Ти процеси означавају унутрашњу реорганизацију, отпуштања технолошких вишкова и реструктурирање радне снаге из неаграрних, у групу секундарних и терцијарних делатности.

Србија се генерално суочава с проблемом депопулације, међутим, улога Београда као пола концентрације утицала је на пораст броја становника у његовим периурбаним деловима. Последњи Попис 2002. године показао је да се механички прилив становништва није усмерио само у правцу експанзивних приградских насеља, већ и сеоска насеља у околини Београда постају атрактивна за досељавање. Ипак, избегла популација знатно је допринела механичком приливу поготово сремских сеоских насеља у односу на банатске (табела 1).

У урбано-географским истраживањима често се примењује социоекономска структура становништва као методолошки поступак у одређивању нивоа урбаности насеља. За његово одређивање користе се следеће варијабле: удео активног становништва који обавља занимање, удео активног пољопривредног у укупном активном становништву и удео домаћинства која су без пољопривредног газдинства (Тошић, 1999). Вредности ових варијабли за свако село унето је у табели 1. Ниво урбаности насеља подељен је у пет нивоа: 1. Урбана 2. Више урбанизована, 3. Мање урбанизована, 4. На прагу урбанизованости и 5. Рурална насеља. Методом издвајања насеља према нивоу урбаности⁴ утврђено је да шест сеоских насеља која се налазе у београдском периурбаном подручју припадају другом, односно вишем нивоу урбаности насеља. С тим што села Долово (општина Панчево) и Крњешевци (општина Стара Пазова) због високог удела активног становништва у пољопривреди имају граничне вредности, према нижем ступњу урбаности. Ипак, према социоекономским индикаторима наведена насеља не припадају руралним. Близина Београда и његово гравитационо дејство свакако да је утицало на

---

⁴ 1) *Градска*: удео активног пољопривредног у укупном активном < или = 10, удео активног који обавља занимање > или = 70, удео домаћинства без пољопривредног газдинства > или = 70. 2) *Више урбанизована*: удео активног пољопривредног у укупном активном < или = 15, удео активног који обавља занимање > или = 70, удео домаћинства без пољопривредног газдинства > или = 20. 3) *Мање урбанизована*: удео активног пољопривредног у укупном активном < или = 30, удео активног који обавља занимање > или = 50, удео домаћинства без пољопривредног газдинства > или = 10. 4) *На прагу урбанизованости*: морају да испуњавају два од три услова. 5) *Сеоска насеља*: не испуњавају ни један услов.

структуру активног становништва, смањење удела активног пољопривредног становништва и удела домаћинстава са пољопривредним газдинством.

Табела 1. Демо-социјални индикатори урбанизације

Насеље ¹	Број становн. 2002.	Индекс промене броја становника 1991/2002	Удео активног у примарним делатност. 1991.	Удео активног у примарним делатност. 2002.	Удео домаћ. без пољопр. газдинства ² (у %)	Удео активног пољопр. у укупном активном ст. (у %)	Удео запослених који обављају занимање ³ (у %)
Белегиш	3116	122.6	44.2	39	66.6	25.4	71.5
Војка	5012	109.4	32	30	50.8	21.6	75.7
Крњешевци	1025	131.6	50.8	44	59.2	36.7	84.6
Глогоњ	3178	96.7	25.8	15.2	54.4	13.7	64.9
Иваново	1311	94	37	32.7	44.5	25.6	78.6
Долово	6835	102	51.2	46	61.8	40	70

Извор: Попис становништва 2002. године - Упоредни преглед броја становника, књ. 9, РЗС, Београд, 2003.

Попис становништва 1991. године - Активност и пол, књ. 7, СЗС, Београд, 1994.

Напомена: ¹ Села Белегиш, Војка и Крњешевци припадају општини Стара Пазова, а Глогоњ, Иваново и Долово општини Панчево, ² у укупном броју домаћинстава, ³ у укупном активном становништву.

На пример, одређивање нивоа урбаности приградских насеља у СЗ делу београдског метрополитена (општина Стара Пазова) показало је да група од три приградска насеља (Стари и Нови Бановци и Нова Пазова) припадају првом, тј. највишем нивоу урбаности. То значи да су социоекономски индикатори у северном делу београдског функционалног простора насеља приградске зоне сврстали у „урбани тип” а насеља руралне зоне у тип „вишег нивоа урбанизованости”.

„У сложеном процесу социоекономског преображаја, сукцесивно се смењују транзиционе фазе урбанизације, што се просторно и временски испољава демографским, функционалним и физиономским променама” (Тошић, 1999). Тако су наведена изучавања показала да рурална насеља у северном делу београдског функционалног подручја представљају део рурално-урбане композиције у којој су започети процеси урбане транзиције. Према скици 1. то су села спољашњег појаса рурално-урбаног континуума, у коме опада удео активних у пољопривреди, где продиру неаграрне делатности, где земљиште често мења своју намену (индустријске зоне на излазу из насеља Белегиш, Војка, Крњешевци), и где

је висок удео дневних миграната у укупном активном становништву⁵. На пример висок удео радника дневних миграната у селу Војка (старопазовачке општине) сврстава ово насеље у приградски тип.

Са трансформацијом социо-економске структуре, сеоска насеља мењају и своју функционалну оријентацију. Од чисто аграрних она се окрећу и полифункционалном развоју, како кроз реструктурирање активног становништва према неаграрним делатностима али и кроз тржишну афирмацију руралних насеља. Мада треба имати у виду да активно становништво ових сеоских насеља махом представљају дневни мигранти који раде у оближњим центрима запошљавања (Београд, Панчево, Стара Пазова). Методом издвајања функционалног типа насеља⁶ утврђено је да ни једно сеоско насеље не припада чисто аграрном. Као насеља са аграрно-услужном функцијом (Војка, Крњешевци и Долово), аграрно-индустријском (Белегиш), индустријско-услужном (Глогоњ) и индустријско-аграрном (Иваново), она добијају карактер мешовитих приградских насеља. Ова сеоска насеља прелазе кроз еволутивни пут функционалних трансформација какав су насеља приградске зоне пролазила 70-тих и 80-тих година прошлог века, што указује на процес сукцесивног ширења урбанизације. Ширење процеса урбанизације пренето је у суседни појас руралних насеља, тако да ширење рурално-урбаног појаса по Carter (1995) заправо „презентује метрополитански раст”.

Закључак

Рецентни урбано-географски развој руралних насеља која су функционално (али не административно) интегрални део београдског мерополитанског подручја обухвата следеће процесе:

- **Демографске:** механички прилив, већа концентрација становништва и квалитативне промене у демографским, нарочито економским структурама становништва.
- **Функционалне:** чисто аграрна насеља су прерасла у мешовити тип насеља; У селима приградске зоне пољопривреда више није доминантна функција; Терцијаризацијом сеоске привреде умањена

---

⁵ Посебном обрадом података РЗС 2004. године добијени су подаци о уделу броја радника дневних миграната за насеља Белегиш 46,5%, Крњешевци 28,0%, и Војка 67% (2002. године).

⁶ Методу издвајања функционалног типа насеља погледати у раду Тошић (1999): Просторно-функцијске односи и везе у нодалној регији Ужице; докторски рад, Географски факултет, Београд.

је дихотомија између села и града; Кроз интензивну и специјализовану пољопривредну производњу, села периурбане зоне окрећу се (градском) тржишту.

- **Просторне:** пољопривредно земљиште мења намену у производно-стамбени простор; Сеоска насеља која се налазе у близини важних саобраћајних коридора и већих центара, постају атрактивна за локацију индустријских зона.

Гравитациони утицаји Београда иницирајући демографске трансформације руралне зоне допринели су и њеним функционалним и физиономским преображајима, што представља тежњу уравнотеженог урбано-регионалног развоја главног града.

Будућа урбано географска истраживања београдског метрополитанског подручја требала би се систематски проширити на читав његов функционални ареал. Резултати истраживања би указала на диспропорцију између северних (војвођанских) и јужних (шумадијских) делова београдског функционалног (ванадминистративног) подручја. То је једно од комплексних питања неравномерног урбано-регионалног развоја главног града Србије, које није у домену овог рада а питање је административних (републичко-покрајинских) граница у северном делу београдског метрополитанског подручја. Око великих центара ствара се широка зона насеља неаграрног типа. Зато пред будућим географским истраживањима стоји комплексан задатак праћења токова урбане транзиције као главног покретача низа процеса: трансформација квалитативних структура становништва, развоја процеса дневних миграција, функционалних преображаја насеља, нарочито њихова терцијаризација, пресељавање постојећих и стварање нових индустријских погона и других урбано географских процеса у периурбаном простору.

Литература и извори

Букуров Б. (1970): Гравитационе сфере војвођанских градова (Gravitational Spheres of Vojvodina towns). Посебна издања САНУ, Споменица књ. 44, стр. 119 – 139, Београд.

Вреск М. (1990): Основе урбане географије (Basics of Urban Geography). Школска књига, Загреб.

Грчић М. (1993): Развој индустрије у субурбаној зони Београда (Development of industry in Belgrade suburban zone). Зборник радова географског факултета, бр. XLI, стр. 259-268, Географски факултет, Београд.

Ђорђевић Д. (1999): Квази – пољопривредно земљиште у јужној приградској зони Београда (Quasi-agricultural land-use in southern peri-urban zone of Belgrade). Гласник СГД, свеска LXXXIX, бр. 1, стр. 21-31, Београд.

Илић Ј. (1970): Карактеристике функционалних односа између града и околине са посебним освртом на СР Србију (Characteristics of functional relations between town and its surroundings, with particular reference to Serbia). Становништво 3-4, Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања, стр. 167 – 187, Београд.

Lefevr A. (1974): Urbana revolucija (Urban revolution). Nolit, Beograd.

Carter H. (1995): The Study of Urban Geography. Arnold, London.

Lewis G. J, Maund D. J. (1976): The Urbanisation of the Countryside: A Framework for Analysis. *Geografiska Annaler*, Series B, Human Geography, Vol. 58, Swedish Society for Anthropology and Geography, p. 17-27.

Попис становништва 2002. године, Пољопривредно становништво према активности и полу, књ. 7, РЗС, Београд, 2004.

Попис 1991. године, Становништво – Активност и пол, књ. 7, СЗС, Београд, 1994.

Преднацрт генералног урбанистичког плана Београда 2021, Урбанистички Завод Београда, Београд, 2001.

Стаменковић С, Бачевић М. (1992): Географија Насеља (Geography of settlements). Географски факултет ПМФ, Београд.

Тошић Д. (1999): Просторно-функцијски односи и везе у нодалној регији Ужица (Spatial-functional interaction in Uzice nodal region). Докторски рад, Географски факултет, Београд.

Тошић Б, Матијевић Д, Лукић В. (2004): Дунавско-моравски коридор – Насеља (Danube-Morava Corridor – Settlements). Посебна издања САНУ, књига 62, Београд.

Thomas D. (1978): The Urban Fringe: Approaches and Attitudes. Suburban Growth – Geographical Processes at the Edge of the Western City, Edited by James H. Johnson, London.